

ЙОРДАН ВЕЛЧЕВ Балканският човек XIV-XVII ВЕК Истории в седем книги книги първа, втора и трета ТОМ

Издателство Жанет 45 Пловдив, 2014 1 Издателство Жанет 45 е носител на националните награди: Христо Г. Данов - за принос в националната книжовна култура в категория Българска художествена литература (2002); в категория Издание за деца (2007); в категория Разпространение на българската книга (2011); Бронзов лъв на Асоциация българска книга - за цялостен принос в издаването на съвременна българска литература (2002) Специална награда на АБК за оформление и полиграфическо изпълнение (2005) Константин Константинов - за принос в книгоиздаването за деца (2005) и Наградата на ЮНЕСКО - Първи световен конкурс по дизайн на книгата. Франкфурт (2003) © Йордан Велчев, автор, 2014 © Яна Левиева, художник, 2014 Издателство Жанет 45, 2014 ISBN 978-619-186-009-8 (меки корици) ISBN 978-619-186-010-4 (твърди корици) Книга първа ПРОМЕНЕНИЯТ ЧОВЕК / 11 Книга втора НЕПРОМЕНЕНИТ ЧОВЕК / 263 Книга трета БАЛКАНСКИЯТ ЧОВЕК ПРЕЗ XVI - XVII В. / 495 Ако Балканите не бяха нещо повече от ужас, защо, когато ги напускаме и тръгваме към тази част на света, защо усещаме нещо като пропадане - едно възхитително пропадане, наистина - като в бездна? Емил Чоран Пространството е средата на вписване на най-бавните колебания, които историята познава. Пол Рикьор в покрайнините на Истанбул и днес невидимо стои селцето Йешилкьой, някогашното Сан Стефано. Тук на 3 март 1878 г. - след като десетилетия по-рано то се случило със създаването на държавите на гърците и сърбите - било прогласено освобождението и на българите. С това завършила една епоха, която в зората на балканските нации носела най-големите чудеса и чиито уроци следващото столетие скоро щяло да забрави. В летописа на Балканското възраждане Пловдив заема особено място. „При всичките злини, които врат в тоя град... - писал през 1874 г. Любен Каравелов, - в Пловдив се е зародила първата планета на българското възрождение." Кога започва Възраждането на Балканите? Какво е останало от епоса на предхождащото го балканско време между XIV и XVII в. днес, когато човек е сам, а мъртвите не живеят вече при него? Нима Георги Стойков Раковски е прав, когато писал, че „народ без повестност е мъртъв нравствено"! КНИГА ПЪРВА ПРОМЕНЕНИЯТ ЧОВЕК Първа част: СЪЗДАВАНЕ НА ОСМАНСКИЯ ГРАД (краят на XIV - XV В.) Завладяването на Пловдив - една легенда. Куршум хан. Джумая джамия. Безистени. Първи ханове. Бертрандон де ла Брокиер. Шахабеддин паша - личност и измислица. Имарет джамия. Медресета и мюдериси. Капуданпашата Сюлейман бей Балтаоглу Имперският Пловдив, според една от версиите на историята, бил завладян от Лала Шахин паша през 765 г. по Хиджра¹. Това станало по времето на султан Мурад I Худавендигяр (1362 - 1389), син на Орхан Гази (около 1324 -1360) и внук на Осман бей (около 1280 - 1326), основателя на Османската династия. Хронистът Ходжа Садеддин твърди, че през споменатата година военачалникът Лала Шахин паша, устремил се като сокол на лов за неверници, нахлул с огромна войска в Тракия. Придружавал го Тимурташ бей. Пашата малко по малко покорил много градове и земи и опустошил голям брой места в равнината. Взел в плен много неверници. След като събрал голямо количество припаси за издръжката на войската си, се върнал в султанския лагер с безбройна плячка, както и с прекрасни одежди, прекрасни момчета и момичета, несметно злато и сребро.¹ Как точно станало завладяването на Пловдив от Лала Шахин паша, хронистът почти не казва. Мълчат и другите документи от онова смутно време. Съществува обаче една може би легенда, която летописците на града повтарят охотно. Ето я: когато пашата, комуто султан Мурад I Худавендигяр поверил настъплението в Тракия, приближил Пловдив, населението му, живеещо

извън крепостната стена, се разбягало в планините. Българският болярин, поставен тук от цар Иван Александър (от 1344 г. византийският Пловдив бил преотстъпен на държавата на българите), заедно с войската си се затворил в крепостта. Лала Шахин се опитал да я превземе с пристъп. Не успял. След което обсадил града. Обсадата продължила дълго. Крепостта обаче оставала непревземаема. Мюсюлманите вече били в критично положение, когато един от юрука на Исфендияр бей случайно открил част от водопровода на града в една пещера при село Марково. Прекъснали водоснабдяването на крепостта. Турците чакали: градът скоро сам щял да падне в ръцете им. Тогава защитниците на крепостта прибегнали до хитрост. През една тъмна нощ поставили на Небет тепе някаква машина, която биела едновременно няколко тъпана. Чули страшния шум, идещ от тези тъпани, турците се съсредоточили към източната порта на града, като очаквали нападение оттам. През това време православният гарнизон заедно с болярина, чието име е неизвестно, вече се измъквал без шум през западната порта на път за планината. За да заблудят врага, сложили 1 1363/1364 г. от мюсюлманското летоброене. подковите на конете си обратно. Така на сутринта, продължава легендата, свещениците на Пловдив изпратили вестоносци при Лала Шахин паша, като му поднесли върху сребърен поднос ключовете от крепостните порти. Пашата останал много доволен. Пощадил населението, а свещениците дарил с големи привилегии. Исфендияр бей, който открил водопровода, също бил богато възнаграден. Освен военни отличия, той получил и много земи, гори и пасбища над село Марково, както и пълна власт над седем околни села. По-късно бейт издигнал в с. Марково обширен дворец, унищожен чак през 1896 г. от случаен пожар.² Тук легендата свършва. Както във всяка друга легенда, така и в нея вероятно се съдържа определена истина. Защото факт е, че Лала Шахин, като следвал мюсюлманския принцип да не се опустошава град, предал се на исляма, действително не разрушава Пловдив при превземането му. Пашата оставил в града и митрополита: навярно Мануил, заседавал в българския църковен събор в Търново през 1360 г. Колкото до споменатия Исфендияр бей, както ще стане дума, истината е по-различна: османски бей с това име се появява на пловдивския хоризонт осем десетилетия по-късно. Така от условната година 765 по Хиджра, разрушаван неведнъж в предходните две столетия, Пловдив започнал да се превръща в османски град. Такъв щял да остане в продължение на петстотин и петнадесет години. Нарекли го Филибе. При султан Мурад I и особено при управлението на султан Мурад II (1421 - 1451) сред развалините на старото византийско и българско време градът бързо променял облика си. Видян отдалеч, той вече представлявал изцяло друг град, с друго летоброене и с други жители. В него от някогашната християнска епоха останали да стърчат през вековете само тук- там руините на акропола и на крепостната стена с няколкото ѝ порти, последната от които, западната - макар Фернан Бродел да твърди, че от 1574 г. нататък във Филипопол по пътя за Адрианопол нямало помен от градски врати, - рухнала окончателно, по свидетелството на Г. Цукалас, някъде към средата на XIX в.³ Лала Шахин паша, завладял града, свързал с него името си; по подобен начин, по който историята го виждала и строител на медресе и джамия в град Бурса, на завие и медресе в град Мустафа Кемал паша, наричан някога Кирмасти⁴. Като разперил ястребови крила, както се изразява споменатият хронист Ходжа Садеддин в „Корона на историите“, за да преследва враговете на вярата, пашата бил покорителят на Одрин - новата османска столица. Ползвал се с личното приятелство на Мурад I. Който, тъй като нямал пълновръстен наследник, съзрял именно в лицето на Лала Шахин бей, един от най-старшите си и доверени бейове, човека, способен да въведе ред във войската и да подготви спахиите за бъдещи подвизи в полето на джиха-да.⁵ Нещо повече, назначен от 1362 г. за пръв бейлербей

на Румелия (в 1375 г. го сменил Тимурташ паша), Лала Шахин паша бил и негов частен учител.⁶ След като се отправил с богата плячка за столицата, оставил управлението на Пловдив в ръцете на сина си, известния Шахабеддин паша, като му поверил и част от конницата си. Шахабеддин паша следвал баща си във всичките му завоевателни походи в земите на християните. Бил образован човек и новатор, казва Апостолидис.⁷ От височините на хълмовете наблюдавал разрушените села в равнината, в която още от 1335 г. почнали да се заселват първите сарухански юруци от Менемен в Анадола, някогашната Анатолия. Именно при Шахабеддин паша градът завинаги престанал да бъде крепост, за да се превърне в огромна странноприемница, в която османците идвали, нощували и продължавали похода си на запад. Град на пътя, огромен бъдещ кервансарай край бреговете на Марица: разбиращ отлично имперското му значение, Шахабеддин паша се заел първо да възстанови старите му, още от римско време, пътища - най-вече Траяновия друм, водещ към Белград и Виена. Това и направил. Започнал да полага каменните основи на „много ценния“ мост над Марица, чиито тридесет свода щели да броят по-късно пристигащите тук пътешественици. Пашата построил и първата джамия в града, първите ханове, между които кервансарая Куршум хан, всички те - масивни сгради от камък, взет и от развалините на акропола.⁸ Така Пловдив, превръщайки се в стратегически пристан на бейлербейя на Румелия Лала Шахин паша (второто османско бейлербейство - Анадолското - щял да създаде султан Баязид I през 1393 г.), станал преходен османски град още в края на XIV век. Средището му почнало бавно да се премества западно под Трихълмието и на север, към подстъпите на реката, с оформящите се през Шахабеддиновото време силуети на големия безистен и първите сгради за обществени нужди - тези строежи дълго време подир смъртта на Шахабеддин паша щели да бъдат едни от символите на Пловдив под виковите на мюезините. Първата внушителна сграда, която издига Шахабеддин паша в Пловдив, е Куршум хан. Построен - казват - през 1370 г., той бил най-големият между Константинопол и Белград кервансарай за безплатен подслон на пътници. Историята му е историята на Филипопол през османските векове: една тъмна и неясна по отношение на индивидуалното житие история. Отвън представлявал истинска правоъгълна каменна крепост със студен внушителен силует, запазен днес само в старите фотографии. Бил своеобразен „град в града“, двуетажен, дебелината на зидовете, както и на многобройните сводове, достигала два метра. Над тези сводове гостите виждали да се издигат градени от тухли арки. И над тях - куполи. Куполите стояли, покрити с листове от олово (куршум), откъдето дошло и името на кервансарая. Всъщност не се знае със сигурност дали Куршум хан е изграден едва шест години подир превземането на Пловдив от хората на Лала Шахин паша или малко по-късно. Името на майстора му също не е известно. Сякаш и тук важала старата мюсюлманска поговорка: не е майстор онзи, който прави, а човекът, който поръчва да бъде направено. Това и твърдели летописите, а именно: „Каза Шахабеддин паша, син Лала Шахинов: „Нека онези от Филибе, които ще живеят след мене, да споменават името ми не заради пролятата кръв по бойните поля, а заради мирните ми дела.“⁹ Пашата пръв влязъл през главната порта на новия хан. А подир него - през вековете - и хилядите безименни люде, приходящи от всички краища на империята. Портата, засводена, намираща се под огромния купол с чалма на върха, представлявала първата масивна порта на града през новата епоха. Изработена била от тежки дъбови талпи. Обшили я с 67 железни ленти, заковани с 577 едроглави пирона, тежки по триста драма единият. През тази точно порта щяла да премине ходом пълната пловдивска история: в началото на Шахабеддиновото време - за към двора, през епохата на Възраждането - на път за навън. Самият двор се виждал

просторен, четириъгълен, застлан с камък. В средата му и по време на Освобождението от 1878 г. бликала вода от чешма с няколко чучура. От коритата на тази чешма, представляващи пренесени тук стари саркофази, могли да бъдат напоени едновременно до петдесет коня. За конете и камилите във вътрешността на двора имало специални заслони.¹⁰ Граден бил със замах Куршум хан. На първия си етаж разполагал с четиридесет и четири стаи (одаи). Всяка - с по една врата и прозорче, обърнати към двора. Три масивни стълбища от камък водели към втория етаж със също толкова стаи и с каменни чардаци. Първото стълбище се намирало в западната част на вътрешния двор, току до главната порта. Тя била гостоприемна, но нощем се залоствала здраво, завързана с тежка желязна верига: миг подир нарочния сигнал на стражата след вечерната мюсюлманска молитва. Тогава странникът се унасял в сън, спокоен за стоката си. Знаело се още от Шахабединовите дни: тъй като одаите нямали одъри за почивка, пътниците спели направо на пода, върху наръч слама, а завивките и постелките си носели сами. Знаело се и друго правило: гостите трябвало да са почтени, под страх от сурово наказание не бивало да надничат в дисагите на ближния си. Тези правила се спазвали във всяка от вътрешните галерии, в които имало от север осем, от изток десет, от юг седем и от запад - осем отделения. Построен върху площ от около 3600 кв. м, каменно средище на кръстопътя, наречен Пловдив, Куршум хан щял да остане такъв в продължение на три века, следвайки напътствията на Мохамед, че най-голямото добро е да се дарят хората с подслон, а най-висшата благодетел - да се поднесе на пътника вода. Все същия, непроменен от времето на Шахабеддин паша, видял кервансарая и Евлия Челеби към средата на XVII век. Челебията току-що пристигнал в Пловдив: през септември 1652 г. Бил образован цариградчанин: син на доживял дълбоки старини златар, дервиш Мехмед Зилли, спахия в султанската армия, четец и певец на Корана. Учил в свитата на султан Мурад IV калиграфско изкуство, музика и история. Имал познания върху науката за звездите и влиянието им над човешките съдби. В продължение на четиридесет години след 1632 г. упорито щял да пропътува земите между Кавказ, Персия и Египет, от Румелия до Средна Европа. В Пловдив Евлия Челеби дошъл, придружавайки вуйчо си Мелек Ахмед паша, по-преди велик везир. Двамата останали в града достатъчно време, за да опише пътешественикът впечатленията си от него подробно в книга трета от десетте тома на съчиненията си. Според това описание Евлия Челеби видял Куршум хан внушителен. Зад вратата на хана, която била твърде голяма, пазела стража. Ако среднощ дойдел гост, според хронистите стражата отваряла тежката порта, пускала госта в двора, където му поднасяли храна. Не позволявали обаче на никого да излезе. Поставените още от Шахабединовите вакъфски завещатели нареждания били такива. Така преминавала нощта. Когато всички гости станели от сън, се давал специален сигнал и всеки преглеждал стоката си. А ханджиите викали: „О, последователи на Мохамед! Имотът, животът, конете и гащите ви налице ли са?" Ако всички пътници отговорят „Всичко е на място, Бог да прости благодетеля", вратарите отварят вратите и дават следните съвети на пътниците: „Не се захласвайте по пътя, пазете си постелката, не се сдружавайте с всекиго. Нека вездесъщият Господ ви упътва!"¹¹ И всички си тръгвали. Така видял живота в кервансарайте на империята хронистът, така го и описал: със стражата, с порядките му, със сутрешните и вечерните молитви в памет на благодетелите. Вярвал: ханът е вечен - както е вечна империята, разказвайки между другото в съчиненията си, че дори в кораба на пресветия Ной някога се говорело на турски. Тоест, рекъл митичният герой на древните египтяни Каламун и Мехриам, които го запитали: „О, Ной, какъв е този език?", следното: „Този език е на онези племена, които ще вземат под своя власт и окупация цялата земна повърхност".¹² Разбира се, Ной малко преувеличавал. Преувеличавал и

Евлия Челеби, който иначе описал сравнително точно и строената като че ли също по времето на Шахабеддин паша Джумая джамия. Видял я пълна с богомолци, находяща се в чаршията, която носела името ѝ: чаршията „Уллу джамия". Била според него строена от завоевателя на града Одрин Гази2 Худавендигяр3 Мурад I, украсена с големи кубета и високи стълпове във вътрешността. Няма полилей. Оставала семпла. Но хубава и света. Няма над външните врати и надписи. Влизало се в джамията по стълба с шест стъпала. Писал: има едно високо и красиво минаре. И още: всичките ѝ кубета са покрити с олово. Джамията притежавала много вакъфи4, вследствие на което имамите, проповедниците и другите служители при нея били особено благодарни.13 Джумая джамия е първият мюсюлмански храм, граден в Пловдив. По сведение на голямата история той е и първата имперска джамия, строена в българските земи.14 Легендата твърди, че я построили Лала Шахин паша и Шахабеддин паша върху основите на централната катедрална църква на града, носеща името на св. Петка, която те разрушили - първото и съвсем не случайно по-значително разрушение през началните османски години. Тогава - и дори още от 1363 - 1364 г. - край „Св. Петка" преминавал животът на Пловдив, като на площада пред църквата ежегодно на Светли петък по Великден се провеждал голям събор и пазар. Животът тук щял да продължава по същия начин да тече и през следващите столетия, ала вече край джамията и сред площада, прекръстен на нейно име. През вековете я назовавали „Мурадие джамия".15 Или „Ески джамия", казва Апостолидис.16 Или „Уллу джамия", уточнява Евлия Челеби, което ще рече „голяма".17 Или „Джумая джамия", т.е. „петъчна": тук - в името на султаните - се служело особено тържествено в петъчен ден.18 Край нея още се виждала по Шахабеддиново време непокътнатата западна порта на някогашния акропол. Джамията няма двор. Била изградена монументална. Но без особена украса. По начин, по който градели всички джамии в империята през тези години: стените - от големи дялани камъни, всеки един от които бил обграден с тухли; деветте свода - носени от тежки ниски пиластри. Твърди се, че подобна джамия имало по това време в Одрин, дори се допуска, че двете били строени от един и същи архитект, което не е изключено. Защото Джумая джамия била издигната, за 2 Гази - победител над неверниците; почетна титла при турците за герой - победител, особено във война с неверниците; от „газавата" - война за вярата. 3 Худавендигяр (Хюнкяр) - прозвище, равно на султан, падишах, император. 4 Вакъф - щедро завещан приходоносен имот с благотворителна цел в полза на джамия или медресе (училище); разпространена мюсюлманска традиция. да бъде вечна с грамадните си сводове, с обшитите с оловни плочки девет купола. Над тях, от лявата страна, се издигало минарето, бележещо новата принадлежност на току-що завладения град, украсено с орнаменти от червени тухли на бяла основа, с балкон с корниз от сталактити. В Джумая джамия по централната ос на молитвения салон (харам) се разполагал михрабът5, вдясно от него стоял амвонът (минбар), състоящ се от права стълба, затваряща се отдолу с врата, горе се издигали, лежащи върху четири колони, централните куполи - три, както и шестте странични. Във вътрешността, където върху постаните килими единствени мебели били трибуните за певците и четците на Корана (декке), оградите (максура), пултовете за Корани (рахле) и стенните шкафови, няма лампи. Имало обаче отвън специален портик с пет купола, който по-късно заедно с редица важни елементи от конструкцията на сградата рухнал при земетресение. Имало от изток и специална порта, през която могъл да влиза единствено султанът, както и предназначена специално за него султанска ложа. На Джумая джамия било съдено да преживее трудни години. Градена на мястото на стара християнска църква с благословията да векува над Пловдив, по време на кървавата разпра за престола между синовете на султан Баязид I (1389 - 1403), Сюлейман

Челеби и Муса Чел еби, джамията - според една от легендите - била разрушена, като останали да стърчат само външните ѝ зидове. През 1435 г. според историците султан Мурад II наредил да я възстановят. Направили това напълно по първоначалната ѝ схема, като запазили всички детайли от оригиналния облик на храма от Шахабеддиново време. Нарекли я с ново име, Мурадие джамия, в прослава на Мурад I - султана, загинал през 1389 г. на Косово поле в битката със сръбския крал Лазар. Според други изследователи обаче джамията била издигната в 1423 г.: това сочел някакъв разчетен тук надпис. Но както стана дума, когато дошъл в Пловдив, Евлия Челеби не забелязал такъв, пишейки изрично: над външните ѝ врати няма надписи.¹⁹ Ето защо историк в изследването си „Турски култови сгради и надписи в България“ твърди, че всъщност Джумая джамия не била възстановена, а просто издигната по времето на Мурад II. Като отбелязва, че това се потвърждавало от архитектурния ѝ план, той допълва: „...в много отношения тя напомня Ющерефели джамия в Одрин, а също и нейното минаре, построена от Мурад II“. Тоест споменатият историк отнася строителството ѝ към първата половина на XV век.²⁰ Още по-точен е друг изследовател, който, като казва, че пловдивската Джумая джамия представлява една от най-големите и най-важни джамии въобще на Балканите, уточнява, че тя имала своя прототип в архитектурата на Селджукска Мала Азия от XII и XIII в. (най-старият османски храм от този тип представлявала Шехадет джамия в Бурса от 1365 г.). И добавя, позовавайки се на публикувани от Баркан финансови документи (които я определяли принадлежаща към една от богатите религиозни фондации на султан Мурад II в Одрин), че Джумая джамия била строена между 1422 и 1430 г. и по-точно около 1425 г. Което потвърждавал и все още непубликуван ръкопис (съхраняван във Виена) на „много внимателния“ одрински историк и учен от XVII в. Аб-дуррахман Хибри Ефенди.²¹ Ала и тези твърдения се опровергават от други историци, поддържащи тезата, че Джумая джамия била издигната още в края на XIV век. В труда си „Османското изкуство“ френският изследовател Пол Ру например отнася строителството ѝ към 1389 г., пишейки: джамията на Мурад I, възпроизведена много точно през 1389 г. в Бергама, се отличава с хармонията на своя „кораб“ с три купола и тесните си сводести странични галерии.²² Така или иначе, истината е една: Джумая джамия била построена още в първите десетилетия подир завладяването на Пловдив от османците. Главна джамия на имперския град в края на XIV век, в нея служели дошлите тук още в ранните години на османската колонизация на Балканите първи мюсюлмански духовници. Най-високо в йерархията им стоял хатибът - ръководителят на петъчната молитва, по време на която неизменно произнасял две речи, именувани „хутба“. С тях възхвалявал Аллах. Благославял пророка Мохамед, неговото семейство и сподвижници и най-после - всички мюсюлмани начело със султана и семейството му. Споменаването на султана по име означавало и официално признаване на властта му. По този начин именно хатибът на Джумая джамия бил официалният представител на османските султани тук, 5 Михраб - посветено място в джамия; ниша в стената, обърната към Мека (стената кибли). като единствено той се и назначавал с подписан лично от султана декрет (хат-и хумаюн). В онези времена, в които по думите на П. Е. Славейков „ний страдахме и плакахме“, следвала хатиба фигурата на ваиза - духовника, произнасящ подире му проповедите по въпросите на доктрината и морала - и в петък, и в другите дни на седмицата. Чак тогава идел в йерархията имамът на Джумая джамия. Той, трети по ред, също редял молитви. А понеже ежедневно в султанската джамия те били особено многобройни, имамите в нея със сигурност били няколко. Нататък се нареждал мюезинът на джамията, с мелодичен до монотонност глас призоваващ от балкона на минарето към молитва, като извиквал четирикратно: „Аллах е велик. Свидетелствам: няма друг Бог, освен

Аллах. Свидетелствам: Мохамед е Неговият пророк. Елате за молитва. Елате за спасение", а в зори добавял: „Молитвата е по-добра от съня".²³ След него идели кайдъмите, отговорниците за прислугата към Джумая джамия, чистачи, водоносци, пазачи на обувките. Имало тук и специална група от хора, изпълняващи в хода на молитвата помощни функции: рецитаторите на Корана - хафъзи, мнозина от които го знаели наизуст; четците на откъси от Свещената книга - джузхан; четците на имената на дарителите на Джумая джамия и на молитви за спасение на душите им - муарифи. И понеже до 1444 г. Пловдив оставал седалище на бейлербея на цяла Румелия, броят на служителите при Джумая джамия според публикуваните от Баркан списъци с възнагражденията им наистина бил със султански размери и в нея служели общо 26 души.²⁴ Така организиран, животът на Джумая джамия продължавал и по времето на Евлия Челеби, който - както стана дума - казва, че през XVII век я наричали „Уллу джамия". Към век и половина по-късно тя, централна пловдивска джамия, след едно от поредните земетресения била обновена пак, като поставили над входната ѝ врата и надпис. Намирал се върху правоъгълна плоча, заградена с бордюр и разделена с пресечени линии на три полета от по два (общо шест) реда, под които на седмия ред - по средата - отбелязали датата на обновяването: 5 юли 1784 г. Тоест джамията поправили по нареждане на султан Абдулхамид I (1774 - 1789), а самият надпис бил изписан в стихове, дело на поета и писател Улу Ариф Мехмед ефенди, бъдещ реисюкютаб (външен министър) на империята.²⁵ Първите два стиха се римували помежду си. Първият стих на следващото двустишие стоял свободен, а вторият се римувал с първото двустишие, както и двата стиха от третото двустишие, а седмият ред представлявал хронограма на градежа. Според изследователите този надпис, изпълнен в традициите на касидата или газелата, гласял следното: Негово превъзходителство султан Мурад, който стои близо до милостта на Бога, този красив храм, изпълнен със светлина, издигна в Пловдив. С минаването на времето неговата сграда цялата беше се разрушила. Отново я възстанови великодушният владетел обичайно. Ариф (мъдрецът) изрази датата на възстановяването върху драгоценния камък. Тази хубава джамия Абдулхамид хан отново изгради. (4) Година 1199 ш(Шабан) в (на) 27.²⁶ По този начин на 27 месец Шабан 1199 г. по мюсюлманското летоброене - 5 юли 1784 г. - приключило последното значително обновяване на Джумая джамия, като историята предполага, че твърдението в стиха за нейното изцяло ново съграждане при султан Абдулхамид не отговаря на истината. В надписа става дума само за поправка на храма, извършена в споменатата година. В началото на XIX в., по-точно през 1818/1819 г., в стила на османския барок изписали наново стенописите ѝ, което сторил Сейд Накшбенди Мустафа челеби от Одрин.²⁷ И изследователите допълват: днешното състояние на джамията в общи черти отговаря на описанието, дадено от Евлия Челеби. Каменните Куршум хан и Джумая джамия положили основите на османския Пловдив. Така постъпвала всяка империя: първо - сградите, които трябвало да се превърнат в неин символ, накрая - човека, чийто живот във века на последното голямо преселение на народи в пределите на Европа не струвал особено много. Сякаш за да потвърди истината за величието на камъка, Шахабеддин паша строи в Пловдив и трета масивна сграда - големия безистен, с намерение да го превърне в търговския център на града. Така и станало. Защото две столетия и половина по-късно летописците казват: ценните стоки на целия град се намират в него. Безистенът, на практика строен през XV в., в качеството си на характерния за Близкия изток покрит пазар се намирал непосредствено зад Куршум хан, в средището на възникналата тук голяма Тахтакаленска чаршия. От нея към портите му водели шест улици. Изглеждал опрян до махалата Хаджиян с тромавата си каменна сграда с дебели зидове. Представлявал средище на големите

пловдивски търговци: християни (най-вече дубровничани), евреи и арменци. Строили го също бързо, ала да стои тук завинаги. Днес обаче и от него няма следа. Нито от пашата, по времето на който бил граден - Шахабеддин паша или някой от следовниците му. Възстановен в рисунка от двадесети век, големият безистен на Пловдив представлявал масивна едноетажна крепост. Гледан отвън, прозорците му